

**XIX ASR OXIRIDA KATTAQO‘RG‘ON: SIYOSIY O‘ZGARISHLAR VA
IJTIMOIY-RIVOJLANISH****Kenjayev Nurolim Jumanazarovich***Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
tayanch doktoranti (PhD)***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 02.12.2025**Revised: 03.12.2025**Accepted: 04.12.2025***KALIT SO‘ZLAR:***Kattaqo‘rg‘on, bozor
savdosi, infratuzilma,
soliq tizimi, ko‘chma
savdo, mahalliy
iqtisodiyot.**Ushbu maqolada XIX asrda Buxoro amirligi
tarkibidagi Kattaqo‘rg‘on shahri tarixiy, ma‘muriy,
iqtisodiy, madaniy va harbiy kontekstda tahlil
qilinadi. Sayyohlar va sharqshunoslarning
kuzatuvlari (masalan, Arminiy Vamberi), zamonaviy
tarixiy tadqiqotlar va ilmiy manbalarga tayangan
holda, shahar strategik roli, uning savdo–
hunarmandchilik salohiyati, Rossiya imperiyasi
bilan urush natijalari va Buxoro amirligining siyosiy
holati ko‘rib chiqiladi.*

XIX asrda O‘rta Osiyo — geosiyosiy raqobat markaziga aylangan edi. Rossiya imperiyasining janubga surilishi, Ichki Osiyodagi xonliklar va amirliklar ustidan ta’sirni kuchaytirish urinishlari, ichki siyosiy va ijtimoiy muammolar Buxoro amirligiga — va uning shaharlariga, jumladan Kattaqo‘rg‘onga — bevosita ta’sir ko‘rsatdi.

Ichki boshqaruv, iqtisodiy holat va jangovar salohiyat bilan birga, amirlik o‘zining tarixiy an‘analari, shaharsozlik madaniyati va hunarmandchiligi bilan ham mashhur edi.

Maqolada asosiy diqqat Kattaqo‘rg‘on shahriga qaratilgan, chunki bu shahar Buxoro amirligi siyosiy-geografik tuzilishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan.

Buxoro amirligi XVIII asr oxiri — XIX asr boshidan boshlab, ichki siyosiy va ma‘muriy izchillikni ta’minlashga harakat qilgan. Masalan, amirlik taxtiga o‘tgan shaxslar hukmronlik qilgan, markaziy hokimiyatni mustahkamlashga uringan. Lekin XIX asrning ikkinchi

yarmida — ayniqsa 1860-lardan boshlab — Rossiya imperiyasining siyosiy va harbiy bosimi keskin oshdi.

1866–1868 yillarda sodir boʻlgan harbiy yurishlar natijasida Buxoro amirligining shimoliy va markaziy hududlari, jumladan shaharlar va bekliklar Rossiya nazorati ostiga oʻtdi.

Kengaytirilgan manbalarga koʻra, 1868 yildagi rus bosqinlari va keyingi shartnomalar natijasida Buxoro amirligi Jizzaxdan tortib Kattaqoʻrgʻongacha boʻlgan hududlarini yoʻqotdi. Ushbu hududiy yoʻqotishlar Buxoro amirligining siyosiy va iqtisodiy kuchini sezilarli darajada zaiflashtirdi. Shunday qilib, Kattaqoʻrgʻon amirlikdagi geografik tuzilish va maʼmuriy-hududiy meʼmorchilik nuqtai nazaridan muhim markaz boʻlgan.

Zamonaviy tadqiqotlar va mahalliy manbalarga koʻra, Kattaqoʻrgʻon shahri XVIII–XIX asrlarda ancha yirik aholi maskani boʻlgan; XVIII asrda taxminan 170 ga joyni egallagan va 25 guzarga boʻlingan.

Shahar markazi — qalʼa boʻlib, atrofida paxsa devor va 4 darvoza mavjud edi: janubda Samarqand darvozasi, sharqda Aydar-Chavon darvozasi, shimolda Bozor darvoza, gʻarbda Buxoro darvozasi.

Bundan tashqari, shaharda madrasa, bir necha masjidlar va bozor maydoni mavjud boʻlgan. XIX asrda eng koʻzga koʻrinarli madrasa — Madrasa-i Naqip edi.

Shahar strukturasi bu tarzda shakllanishi — uning mudofaa, maʼrifiy va savdo markazi sifatida ahamiyatini koʻrsatadi.

Mahalliy manbalar shuni koʻrsatadiki, Kattaqoʻrgʻon aholisi turli millatlardan iborat boʻlgan: oʻzbekistonliklar, arablar, tojiklar, yahudiylar, loʻlilar va boshqa guruhlar yashagan.

Shaharda hunarmandchilik keng rivojlangan: gʻisht pishirish, paxta tozalash, paxta yogʻi, kunjut yogʻi, zargarlik, kosibchilik kabi hunarlar mavjud boʻlgan.

Bundan tashqari, Kattaqoʻrgʻon adabiy-maʼrifiy muhitga ham ega boʻlgan; shaharda ijod qilgan shoirlar va mutafakkirlar mavjudligi qayd qilingan.

XIX asr oxiriga kelib, amirlik tarkibidagi shaharlar va bekliklarda sanoat va modernizatsiya tendensiyalari paydo boʻla boshlagan. Masalan, Kattaqoʻrgʻonda 1890-yilda paxta tozalash zavodi, 1896-yilda yogʻ press zavodi ishga tushgani mahalliy manbalar bilan qayd etilgan.

Shunday qilib, Kattaqoʻrgʻon shahrining iqtisodiy va madaniy salohiyati XIX asr oxirigacha ham sezilarli boʻlgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida (1860-va 1880-yillar) Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyodagi ekspansiyasi va siyosiy ta'siri keskin kuchaydi.

1866–1868 yillardagi harbiy yurishlar Buxoro amirligining shimolidagi hududlari — xususan, shaharlar va bekliklarni yo'qotishiga sabab bo'ldi. Shundan so'ng, 1868-yildagi bosqinchilik operatsiyalari, urush va sulh natijalariga ko'ra, Buxoro amirligi Rossiya protektoratiga aylantirildi. Umumiy urush harakatlari doirasida, 1868-yilda Rossiya qo'shinlari shimoliy va markaziy hududlarni bosib oldi. Xususan, may oylarida bir nechta yirik shaharlar va bekliklar, jumladan hududi keng bo'lgan Kattaqo'rg'on ham Rossiya nazorati ostiga o'tgan.

G'arbiy va markaziy tadqiqotlar shuni ta'kidlaydiki, bu bosqinchiliklar Kattaqo'rg'on va boshqa shaharlarda savdo, hunarmandchilik va ijtimoiy hayotga katta zarba bergan.

1868 yildan boshlab, Buxoro amirligi va uning hududlari — jumladan Kattaqo'rg'on — Rossiya imperiyasining siyosiy va ma'muriy ta'siri ostida qoldi. Amirlar rasman hukmron bo'lgan bo'lsada, ularning tashqi siyosat va strategik harakatlari Rossiya nazorati ostida bo'ldi.

Shu tarzda, Kattaqo'rg'on shahrining tarixiy ahamiyati va uning Buxoro amirligi kontekstidagi strategik roli XVIII–XIX asrlarda to'liq o'zgarib ketdi.

XIX asr oxiri — XX asr boshlari Buxoro amirligi, shu jumladan uning shaharlarida, ijtimoiy va iqtisodiy transformatsiyalar kuzatila boshladi. Rasman amirlik saqlangan bo'lsada, mustamlaka holatidagi siyosiy iqtisodiy munosabatlar va Rossiya kapitalining influksi natijasida sanoat, paxta tozalash, yog' ishlab chiqarish, hunarmandchilik sohalari rivojlana boshladi.

Masalan, eski Kattaqo'rg'on hududida (va umuman Buxoro amirligi hududida) paxta sanoati va paxta tozalash korxonalari tashkil etildi.

Biroq bu sanoat integratsiyasi va iqtisodiy o'zgarishlar, bir tomondan, mahalliy hunarmandchilik va an'anaviy ishlab chiqarishga bosim o'tkazdi, boshqa tomondan esa yangi ijtimoiy tabaqalanish va o'zgarishlarni keltirib chiqardi.

Shunday qilib, XIX asr oxiri — XX asr boshidagi transformatsiyalar Kattaqo'rg'on va boshqa amirlik shaharlari tarixida yangi bosqich boshlab berdi.

Kattaqo'rg'on XVIII–XIX asrlarda keng hududni qamrab olgan, aholisi ko'p, hunarmandchilik va savdo bilan mashhur shahar bo'lgan. Shahar arxitektura va mudofaa jihatdan strategik ahamiyatga ega bo'lib, qarorgohi, qal'a, devorlar, darvozalar, madrasa va bozor bilan birga markaz sifatida shakllangan. XIX asr oxirida Rossiya imperiyasining

siyosiy harakatlari va iqtisodiy ta'siri ostida amirlik va uning shaharlarida izchil o'zgarishlar boshlandi — bu Kattaqo'rg'on shahrining an'anaviy rolini tubdan o'zgartirdi. Shunday bo'lishiga qaramay, Kattaqo'rg'on tarixi va uning Buxoro amirligi tarkibidagi o'rnini O'zbekiston va Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib qoladi.

Qayd etish mumkinki, XIX asrda Kattaqo'rg'on shahrining roli va ahamiyati — nafaqat geografik yoki ma'muriy jihatdan, balki iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan ham muhim bo'lgan. Rossiya imperiyasining bosqini va iqtisodiy ta'siri, hamda ichki salohiyat va tarqatilgan hunarmandchilik tufayli, shahar va uning atrofidagi hududlar Markaziy Osiyodagi tarixiy o'zgarishlarda markaziy o'rin egallagan.

Shu bilan birga, 19 asr oxiri — 20 asr boshida boshlagan transformatsiyalar, sanoatlashuv va Rossiyaga integratsiya jarayonlari Kattaqo'rg'on va butun Buxoro amirligining eski tuzilishini tubdan o'zgartirgan. Bu esa tarixiy tahlil va manbalarni qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Umuman olganda, Kattaqo'rg'on tarixi — o'rta asrlardan 20 asrga qadar bo'lgan davrda Markaziy Osiyodagi shaharlar va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar misolida muhim iz qoldirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vamberi A. "Xotiralar va sayohatlar" (1863)
2. Meyendorf Ye.K. "Samarqand va O'rta Osiyo"
3. Ziyoyev H. O'zbekiston mustamlaka va zulm iskanjasida (XIX asr ikkinchi yarmi — XX asr boshlari)
4. Kaufman K.P. "Rossiya va Buxoro munosabatlari"